

Boriša Aprcović¹

OŠ „20. oktobar“

Novi Beograd

Građansko obrazovanje: Srbija u globalnom kontekstu

Apstrakt

Cilj istraživanja je utvrđivanje značaja građanskog vaspitanja u konsolidaciji demokratskih institucija u tranzicionoj Srbiji. Metod istraživanja je analiza implementacije građanskog vaspitanja na globalnom nivou, tj. u pojedinim društvima. Pored tzv. demokratija „niskog intenziteta“, poput Južne Afrike, Rusije i Pakistana, predmet istraživanja su i konsolidivane zapadne demokratije poput Francuske, Ujedinjenog Kraljevstva, Nemačke i drugih. Na kraju, putem komparacije određuje se mesto Srbije u globalnom procesu prepoznavanja potrebe za planskim obrazovanjem građana za demokratiju. Zaključuje se da ozbiljna strategija demokratskih reformi, potrebuje različite forme građanske edukacije. Takođe, dosadašnja iskustva svedoče da su kroz nastavni predmet Građansko vaspitanje u našem društvu, demokratske vrednosti i principi uvedeni u obrazovni sistem, te su kao takvi, ostvarili efekat učenja političkih sadržaja i praktikovanja demokratskog ponašanja u školi (i društvenoj zajednici).

Ključne reči: politički poredak, građansko vaspitanje, demokratizacija, participacija, kohezija i pluralizam.

¹ citizen@beotel.net

Uvod

Kako navodi Viljem Ferster (Foerster, Friedrich Wilhelm) u svom delu *Državno- građansko vaspitanje* iz 1914, odgovornost demokratskog odlučivanja u novom vremenu je sve više na pojedincu: „Poslednjih stoleća bilo je samo knjiga o državno- građanskom vaspitanju kneževa... No pored toga imamo da računamo sa činjenicom, da demokratski razvitak odgovornosti za konkretni politički događaj sve više pada na glavu pojedinog građanina“ (Ferster 1914: 4-5). Koncept društva baziranog na povećanoj ličnoj odgovornosti, pretpostavlja promenu svesti građana- pojedinaca. Na kojim osnovama se može bazirati motivacija pojedinaca i grupa za prosocijalno - demokratsko ponašanje? U religijskim sistemima ova motivacija se podstiče putem sistema nagrade i kazne, „griže savesti“, „ljubavi prema božanstvu“ i sl. U političkom poretku, za ovom motivacijom se traga u području racionalnosti (J. Rols; Bryan Berry), „korisnosti“ demokratskog ponašanja za pojedince i zajednicu (J. Lock; A. Smith). Ili pak u području „ličnog morala“ koji nije neophodno u vezi sa religijskim uverenjima, Aleksandar Prnjat navodi različite „izvore“ moralnog ponašanja u religijskoj i političkoj misli. On smatra da je shvatanje po kojem je moral moguć samo na osnovu vere neuverljivo.² Jednom rečju, demokratske institucije potrebuju i formiranje posebnog „demokratskog morala“. Kako objašnjava Boriša Aprcović:

„Planska“ edukacija građana za demokratsko društvo, svojstvena tzv. društvima u tranziciji, teorijski i operativno je realna, dostižna i neophodna; svrsishodna kao deo „politike odozdo“ u funkciji jačanja socijalnog kapitala i demokratskih institucija“ (Aprcović 2012: 86).

Komparativni primeri obrazovanja građana za demokratiju, koji će biti razmatrani u ovom radu, utvrđuju važnost političkog učenja u funkciji tvorenja i očuvanja demokratskog političkog poretka. Strategije

² Naime, moral je moguće uspostaviti na različitim osnovama, a religijsko verovanje je samo jedno od njih. (Prnjat 2012: 341).

demokratizacije društva iziskuju različite formalne i neformalne, spontane i planske oblike političkog učenja, koji se sprovode putem različitih agensa socijalizacije kao što su: porodica, mediji, škola; brojnih aktera političkog učenja: sindikata, političkih partija, organizacije civilnog društva; i na kraju, planske edukacije putem nacionalnog programa demokratskog obrazovanja, koji uključuje nastavni plan školskog predmeta Građansko vaspitanje. Formalno građansko obrazovanje, neophodno je ne samo u tranzicionim zemljama, već se planski i aktivno sprovodi u razvijenim zapadnim demokratijama. Govoreći o činionicima političke socijalizacije u SAD, F.E. Grinštajn (Fred I. Greenstein) zapaža: „Interesne grupe - industrije, profesije, liberalna i konzervativna udruženja (asocijacije), etničke grupe, vladine agencije - nadmeću se u učionici...“ (Greenstein 1968: 554) Prema mišljenju, G. Almonda (Gabriel A. Almond), škole igraju važnu ulogu u oblikovanju stavova nepisanih „pravila političke igre“, podstiču učenike u usvajanju osećaja javnih dužnosti i jačanju privrženosti političkom sistemu. (Almond 1966: 67).

Sa izazovima potrebe demokratskog građanskog obrazovanja suočavaju se ne samo demokratije „niskog intenziteta“ poput Južne Afrike i Pakistana, već i konsolidovana zapadna demokratska društva poput Australije, Ujedinjenog Kraljevstva i drugih. Koje je mesto Srbije u ovom globalnom procesu prepoznavanja potrebe za planskim obrazovanjem građana za demokratiju?

Komparativni primeri u svetu (post-autoritarna iskustva)

Savezna Republika Brazil

Istorija političkog obrazovanja u Brazilu, ima uporište u kontroverznom programu Moralnog i građanskog obrazovanja, koji je bio kreiran da opravda diktaturu i ciljeve „revolucije“. Predmet je uklonjen iz kurikuluma u junu 1993. Između 1997. i 2006. parlament je predstavio trinaest predloga za ponovno uvođenje discipline koja obuhvata etiku i građanstvo. Ono što karakteriše građansko vaspitanje u Brazilu je da je ono u najvećoj meri bilo zasnovano na različitim

lokalnim programima i angažovanju nepolitičkih aktera, poput NVO i sindikata. T. Govan i K. Puggian (Tristan Mc Gowan; Cleonice Puggian), u svom radu *Obrazovanje, građanstvo i izgradnja nove demokratije u Brazilu* (Education, Citizenship and the Construction of a new Democracy in Brazil), razmatraju četiri aspekta građanskog obrazovanja: Prvi je objavljivanje *Parametara nacionalnog nastavnog plana* - NCP (National Curriculum Parameters, 1997-98), sa namerom da se obezbedi jedinstvena baza za nastavne programe širom zemlje. Moralne i političke vrednosti, na kojima je pojam građanstva baziran u NCP-u su dostojanstvo ljudskog bića, pravna jednakost i participacija. Drugo, program „Glasač budućnosti“ (Voter of the Future), inicijativa proizašla od strane federalne vlade, karakteristična je po fokusu na izborima. Najistaknutija aktivnost ove inicijative u školi je oponašanje izbora, koji su slični nacionalnim ili lokalnim. Zatim, tu su inicijative lokalne vlade. Jedna od najboljih lokalnih inicijativa u obrazovanju je bila Građanska škola Porto Alegrea, razvijena u periodu 1988. do 2004. Na kraju, tu su brojne NVO, sindikati i socijalni pokreti, koje rade značajan posao u razvijanju građanstva. Pokret bezemljaša (Landless Movement- MST), osnovan 1984, najuticajniji je društveni pokret u Latinskoj Americi. Pored agrarne reforme, pokret je takođe uključen u šire društvene borbe i osnivanje škola. MST je specifičan ne samo po uključivanju u školske poslove, već takođe i po političkom aktivizmu učenika. (McCovan, Puggian 2010: 41-46).

Južna Afrika

Građansko obrazovanje u Južnoj Africi nakon aparthejda, suočava se sa izazovima: korupcija, kriminal, HIV pandemija. Nakon formalnog uvođenja jednakih prava 1995. „aparthejd“ nastavlja da živi. Kako zapaža K. Modli (Kogila Moodley) u svom radu *Južnoafrička realnost nakon aparthejda i građansko obrazovanje* (South African Post-Apartheid Realities and Citizenship Education): „Kako obrazovanje za aktivnog, uključenog građanina može promeniti istorijsku realnost u novi bolji život... Sve više je dokaza da je čak i teže boriti se protiv nove ne- rasne nepravde...“ (Moodley 2010: 50). Građansko obrazovanje u

Južnoj Africi je podriveno percepcijom korupcije i morala koji je suprotan vrednostima koje se uče u školi. K. Modli navodi tri važna činoca demokratskog prosvjećivanja u Južnoj Africi. Prvi je tzv „Moralno obrazovanje“ zastupljeno u dva važna politička dokumenta Ministarstva prosvete. Prvi je *Izveštaj o vrednostima i demokratiji u obrazovanju* (Report on the Values and Democracy - 2001) i drugi, *Manifest o vrednostima, obrazovanju i demokratiji* (Manifesto on Values, Education and Democracy - 2001). „Moralno obrazovanje“ navodi šest kvaliteta koje obrazovni sistem treba da promoviše: jednakost, toleranciju, višejezičnost, otvorenost, odgovornost i društveni ugled.

Zatim, izveštaj „Dobar Građanin“, koji daje definiciju, po kojoj je „dobar građanin“ informisan, obučen u vezi vrednosti i principa Ustava, *Deklaracije o pravima* (Bill of Rights), istoriji Južne Afrike i upoznat sa tim šta to znači upražnjavati demokratsku slobodu sa „merom ličnog moralnog karaktera“.

Na kraju tu je pojam „Izgradnje nacije“. U okolnostima „žarke želje“ za novim post-aparthejskim identitetom koji bi ujedinio Južnu Afriku, postavlja se pitanje, koliko daleko taj nacionalni projekat treba da ide? Treba li naglasak političkog učenja da bude na demokratskim vrednostima, ili državnom patriotizmu?

Postavlja se opravdano pitanje: može li država sa autoritarnom i rasističkom prošlošću, aktuelnim bezakonjem i velikom stopom nepismenosti biti transformisana promenom Nastavnog plana? K. Modli smatra da bi politički plan trebalo da uspostavi dostižne koncepte namesto kontroverznih tema kao što su „demokratija“ i „kreativni građani.“ Samo kroz istraživanje o tome kako demokratija funkcionise u svakodnevnoj realnosti političke zajednice može se smanjiti jaz teorije i prakse, i motivisati učenici da postanu aktivni, posvećeni građani. (Moodley 2010: 58).

Islamska Republika Pakistan

U Pakistanu je posle sticanja nezavisnosti 1947. godine, postojala svest o važnosti obrazovanja u demokratizaciji. Na prvooj

obrazovnoj konferenciji, navodeći probleme koje treba rešavati kroz građansko obrazovanje tadašnji ministar obrazovanja Fazlur Rehman je naglasio neodgovornu upotrebu glasačkog prava od strane demokratski nedovoljno prosvেćenih građana. 1958. godine, general Ajub Kan (Ayub Khan) je nameravao da rekonstruiše Pakistan kao moderno društvo. On je prepoznao važnost obrazovanja građana konstatujući da je univerzalna edukacija prirodni pratilac parlamentarne demokratije. 1973. godine, Zulfikar Ali Buto (Zulfiqar Ali Bhutto), pretvara Pakistan u Islamsku Republiku sa parlamentarnom formom vladavine. Novi predmet, Pakistanske studije (Pakistan studies), je dodat srednjoškolskom nastavnom planu sa ciljem razvijanja patriotizma. Vlada B. Buto (Benazir Bhutto) je uradila malo na razvoju obrazovne politike, ali vlada N. Šarifa (Nawaz Sharif-a) je promovisala obrazovnu politiku u oba mandata. 2005. godine, je otpočela akcija na razvoju nove obrazovne politike koja je prepoznala važnost obrazovanja za građanstvo. Ipak, razvoj nacionalnog kurukuluma je centralizovan. Samo udžbenici odobreni od Ministarstva prosvete mogu se koristiti u školama. Udžbenici promovišu mržnju prema Indiji i Hindusima i definišu nacionalni identitet na način koji isključuje nemuslimane. Većina pakistanskih škola otpočinje dan sa zborom u toku koga učenici slušaju stihove iz Kurana. U učionici, sadržaj iz udžbenika se čita, praćen lekcijom u kojoj nastavnik jednostavno parafrazira tekst. Lekcija se zaokružuje tako što nastavnik pita učenike da ponove sadržaj udžbenika. Ovakvo predavanje i učenje proizvodi, 'papagaje' i, 'obrazovane robove' pre nego informisane, odgovorne i aktivne građane. Nakon odlaska vojnog diktatora Mušarafa 2008. godine, narod očekuje demokratizaciju i odgovorne institucije. Bernadet Din (Bernadette Dean) zapaža da program Građanskog obrazovanja mora imati kao svoje ciljeve pripremu mladih ljudi da realizuju koncepciju liberalne demokratije. Kritičko mišljenje, donošenje odluka, jednakost i različitost moraju biti uključeni u građansko obrazovanje. Direktori, nastavnici, učenici i roditelji - treba da budu uključeni u donošenje odluka i u svom radu rukovođeni demokratskim vrednostima. (Dean 2010: 66-67).

Ruska Federacija

Nakon revolucije 1917. godine, postulira se novi tip čoveka i „sovjetske nacije“. Uniformna kultura bazirana na ruskoj kulturi je nametnuta svim učenicima. Važnu ulogu igrao je poseban deo nastavnog plana nazvan „vospitanie“. Kako objašnjava I. Fromin (Isak D. Froumin): „Ova reč je često prevedena kao političko ili moralno obrazovanje... To je bio deo kurikuluma i vannastavnih aktivnosti posvećenih prenošenju bazičnih vrednosti komunističke ideologije...“ (Froumin 2004: 279-280). Ipak, ispod površine ovog „homo sovieticus“ postojala je jaka želja za etničkom renesansom. Nakon Perestrojke (Perestoyka) dolazi do otvaranja prostora za promociju etničkih kultura, ali i do pojave agresivnog nacionalizma. Od 1993. godine, Ministarstvo prosvete je usvojilo brojne dokumente koji su imali za cilj implementaciju nove obrazovne paradigme. Trenutno, postoje dva glavna pristupa razvoju građanskog obrazovanja:

Disciplinarni (predmetni) pristup je najzastupljeniji u školama u Ruskoj Federaciji. Radi se o kursovima građanskog obrazovanja: Čovečanstvo i društvo (*Mankind and Society*), Građanska prava i obaveze (*Civics*), Osnove političke nauke (*Basics of Political Sciences*), Ekonomija i pravo (*Economics and Law*) i Etika i pravo (*Ethics and Law*). Ovi kursevi se predaju na tradicionalan način, što znači da je njihov glavni cilj prenošenje akademskih znanja. Sa druge strane, iskustveni princip se odnosi na implementaciju demokratskih principa u radu škole i funkcionisanju društva, što znači da deca kroz školu uče demokratski život „odraslih“. Kako objašnjava I. Fromin: „Oni koji podržavaju iskustveni princip nastoje da učine ceo ledeni breg vidljivim. Oni nastoje da uvedu vrednosti tolerancije i prepoznavanja u svojim školama i da promovišu kritičku diskusiju i otvorenost za kontroverzne teme“ (Froumin 2004: 283-284).

Komparativni primeri (konsolidovane „zapadne“ demokratije)

U svesti građana post-autoritarnih prostora, postoji mišljenje da je građansko obrazovanje ekskluzivna potreba tranzicionih zemalja. Pri tom se gubi iz vida činjenica da se tzv. zapadne konsolidovane

demokratije suočavaju sa ozbiljnim procesima reverzivnim po demokratiju. 2002. godine, preko pet miliona ljudi u Francuskoj glasali su u prvom krugu predsedničkih izbora za kandidata ekstremne desnice Nacionalni front, Žan Mari Le Pena (Jean - Marie Le Pen). U Velikoj Britaniji, institucionalni rasizam koji prožima policijske snage i druga polja britanskog života, uključujući obrazovni sistem, je naglašen u Makfersonovom izveštaju (Macpherson report) iz 1999. godine. Kako zaključuju A. Osler i H. Starki (Andrey Osler: Hugh Starkey): „Rasizam i politička podrška za rasističke programe su kontinuirana pre nego opadajuća karakteristika francuskog i britanskog društva...“ (Osler, Starkey 2004: 2). Zato su Engleska i Francuska vlada 1999. godine, preduzele poteze za uvođenje novih programa obrazovanja za građanstvo u školama.

Ujedinjeno Kraljevstvo

Posle neuspelog pokušaja 1990. godine, da se građansko vaspitanje uvede kao sadržaj unutar nekoliko različitih školskih predmeta, 1997. godine, tadašnji Državni sekretar za obrazovanje, Dejvid Blanket (David Blunkett), postavio je *Savetodavnu grupu za Građanstvo* (Advisor Group on Citizenship) koja je 1998. godine, predala izveštaj poznat kao *Krikov Izveštaj* (Crick Raport). Ovaj izveštaj je imao tri stanovišta: društvena i moralna odgovornost, uključenost u zajednicu i politička pismenost. Građansko vaspitanje je uvedeno sa ciljem da se suprostavi široko rasprostranjenom osećanju nezainteresovanosti mladih za politički proces i rekordni nivo apstinencije na izborima. Krikov izveštaj citira Lorda Kancelara koji je rekao: „Ako ne postanemo nacija angažovanih građana, naša demokratija nije bezbedna“ (Osler, Starkey 2004: 3). U međuvremenu, objavljen je Makfersonov izveštaj koji je naglasio institucionalni rasizam. Vlada je reagovala u formi Akcionog plana, koji je identifikovao građansko vaspitanje kao ključno područje koje može doprineti suprostavljanju rasizmu.

Krikov izveštaj sadrži odgovor na pitanje: šta se smatra delotvornim obrazovanjem za građanstvo? Prvo, deca se od samog početka uče samopouzdanju i društveno odgovornom ponašanju. Drugo,

učenici se uključuju u život zajednice, kroz različite projekte. Na kraju, učenici uče kako da budu delotvorni u javnom životu, kroz znanje i upoznavanje različitih veština. (Davies 2010: 114). Krikova šira definicija politike smatra da je samo politika „svakodnevnog života“ dostojna ovog cilja. Jer politička pismenost leži u kreiranju sklonosti prema akciji, a ne u realizaciji teorijskih analiza. U ovom smislu, Jan Dejvis i Silvija Hogart (Ian Davies, Silvia Hogarth) predlažu tzv. „javni diskurs“ (public discourse). Ovaj program nastoji da uvede učenike u veštine neophodne za mišljenje o životu iz političke tačke gledišta, gde je akcenat na razvijanju političkog „ponašanja“ a ne činjeničnog znanja o politici. (Davies, Hogart 2004: 193-195).

Francuska Republika

Kako zapažaju A. Osler i H. Starki (Andrey Osler: Hugh Starkey), Građansko obrazovanje je tradicionalno na visokom mestu u Francuskoj: „Prvi iskaz nastavnog plana o obaveznom osnovnom obrazovanju, objavljen u Članu I Džuls Ferijeovog zakona od 28. marta 1882. godine, postavio je *Moralno i građansko obrazovanje*, čak pre čitanja, pisanja i književnosti, u smislu „nacionalnog prioriteta.“ (Osler, Starkey 2004: 4). Briga vlade da mladi ljudi u Francuskoj treba da prime obrazovanje koje im pomaže da postanu dobri republikanci istrajava do danas. Uvod obrazovanja za građanstvo u srednjoj školi u 1999. godini, je pozdravljen kao glavno načelo reformi za 21. vek. Škola je ta, kojoj je kroz nastavni plan poverena misija definisanja šta to znači biti građanin. Građansko obrazovanje je oduvek imalo nameru da pomogne integraciju različite populacije u jednu nacionalnu kulturu. Zato će uvek biti tenzija između francuskog građanskog obrazovanja i porodica čiji milje (background) nije obavezno republikanski ili francuski.

Postoji dakle veliki naglasak na nacionalnom identitetu. Na početku niže srednje škole (college, 6e - 11-12 godina) razmatra se lični identitet, ali samo u odnosu prema državi (npr. izvod iz knjige rođenih, bračni list, pasoš). Odeljak koji govori o nacionalnosti je blisko vezan za nacionalne simbole, kao što su *Frigijska kapa*, (Simbol slobode, Dan pada Bastilje 14. jul), *Marianne* (nacionalni simbol Francuske), zastava,

himna i sl. Dakle, jasno se podvlači ideja da je građanstvo funkcija (pojma) nacionalnosti. Kako zaključuju Osler i Starki: „Ovo je ‚vertikalno‘ viđenje građanstva. Koncept ‚građanstva‘ ne mora da bude povezan sa nacionalnošću. Istinsko pripadanje zajednici, suština građanstva, je iskustvo prvenstveno na lokalnom nivou kroz horizontalne odnose...“ (Osler, Starkey 2004: 12).

Od učenika srednje škole se očekuje da uče određene ključne dokumente. Npr. preambulu Ustava Četvrte republike (1946 - 1958), zato što upućuje na tradiciju ljudskih prava razvijenu u vreme Revolucije 1789. godine. Zatim, tu su principi civilne i moralne edukacije predstavljeni u dva internacionalna teksta: Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. godine, i Konvenciji UN o dečjim pravima iz 1989. godine. Prema kraju niže srednje škole, učenici uče Evropsku Uniju kao nadnacionalnu instituciju. Na početku semestra, održavaju se izbori za delegate odeljenja koji predstavljaju učenike na razrednom veću i u školskom odboru. Na kraju niže srednje škole, od učenika se očekuje da razmatraju i raspravljaju pitanja koja su proizišla iz delovanja političkih partija, sindikata i drugih asocijacija, kao i načine kojima građanin kroz njih utiče na donošenje odluka.

Savezna Republika Nemačka

Posle Drugog svetskog rata, „redukacija“ je bila glavni cilj ustanovljen od strane Saveznika, sa ciljem da pripremi demokratsku političku kulturu u Nemačkoj. Danas, većina od šesnaest zemalja u Federalnoj Republici Nemačkoj, ima jasne preporuke za političko obrazovanje u svojim školskim zakonima, ali samo četiri zahtevaju političko obrazovanje u svojim ustavima. Ujedinjenje Nemačke 1990. godine, i razvoj Evrope, vodili su porastu važnosti građanskog obrazovanja.

Većina država naglašava važnost političkog obrazovanja, podupirući ovo detaljnim nastavnim planom. Sadržaji uključuju teme kao što su ustav i politički život, istorijski razvoj, ljudska prava i mediji. Tu

je i značajan broj tema, koje pripadaju različitim aspektima multikulturalizma: uticaj imigracije u Nemačkoj; Evropske integracije; globalizacija i svetski problemi. „Razbacano“ učenje političkog obrazovanja (unutar različitih predmeta u različitim razredima) ima prednosti; na taj način, građansko vaspitanje prožima nastavni plan „šire“ nego u slučaju samo jednog predmeta. Sledeća prednost ovog pristupa političkom obrazovanju je da isti zahteva visok stepen saradnje među nastavnicima; međutim iz tog pravca dolazi i kritika, jer ova saradnja nije ne visokom nivou u svim školama. Takođe, tu je okolnost da učenici ne mogu u kontinuitetu razumeti sadržaj predmeta koji menja svoje ime i oblik u različitim razredima. (Luchtenberg 2004: 255).

Nemačkoj još uvek nedostaje razumevanje sebe same kao nacije sastavljene od različitih grupa i kultura, što je propust kako vladajućih politika, tako i obrazovanja. Asimilacija se u Nemačkoj zasniva se na tezi o „vodećoj kulturi“ (*Leitkultur*), koja bi trebalo da bude prihvaćena od strane imigranata. Stare podele na „njih“ i „nas“ su još uvek prisutne. Ni jedna od 16 država u Nemačkoj ne dotiče u dovoljnoj meri pitanje da li učenici sa imigrantskim background-om trebaju posebnu pažnju u političkom obrazovanju. Mnogi od njih su iskusili nedemokratske režime i kršenje ljudskih prava i zato trebaju senzibilitet i pomoć. Građansko obrazovanje može doprineti tome. (Luchtenberg 2004: 256).

Komonvelt Australija

Istraživanje Alana Rid i Džudit Gil (Alan Reid i Judith Gill), „*U čijem interesu? Školovanje u Australiji i promenljivi konteksti državljanstva* (In Whose Interest? Australian Schooling and the Changing Contexts of Citizenship), utvrđuje značaj građanskog vaspitanja u funkciji aktuelnih politika. Kratak osvrt na australijsku istoriju demonstrira „da postoji bliska veza između države, oblika demokratije i školskog nastavnog programa.“ (Rid, Gil 2010: 23). Primer je liberalno-nacionalna koalicija Džona Hauarda (John Howard), koja je na vlast došla 1996. godine, i skrenula pravac australijske politike prema nacionalizmu i klaustrofobiji, što se direktno odrazilo na školski program i građansko obrazovanje. Pre izbora Hauarda, Hokove (Bob Hawke) i

Kitingove (Paul Keating) Laburističke vlade (1983-1996) su zastupale projekat prihvatanja multikulturalizma i potrebu da Australija ima dublje veze sa zemljama u azijskom regionu. Nova Huardova vlada namerila je da „suzi“ definiciju australijskog građanstva. Tako su izbeglice koje su bežeći od različitih represivnih režima tražile utočište u Australiji, bile označene kao nepoželjni „drugi“. U ovoj funkciji na značaju je dobila i upotreba „strepnje“ koja se pojavila nakon terorističkih napada 11. septembra 2001. godine, u SAD. Važna činjenica, odnosi se na okolnost da je vlada aktivno koristila građansko obrazovanje u procesu legitimizacije svoje nacionalne politike:

U toku Huardove dekade, svaki od tri federalna ministra prosvete - Kemp, Nelson i Bishop - su koristili obrazovanje, a posebno građansko vaspitanje, kao važno načelo u vladinom nastojanju da konsoliduje poseban pristup demokratskom procesu i razumevanju građanstva (Rid, Gil 2010: 25).

U skladu sa neoliberalnom politikom, federalni režim je primenio menadžerski pristup u obrazovnoj administraciji, što znači da su nastavnici viđeni kao tehničari implementacije vladajuće politike. Pod Dejvid Kempom (David Kemp), projekti građanskog vaspitanja su bili svedeni na razvoj materijala koji su predstavljali ideološke stavove, u skladu sa vladinom agendom. Ovaj materijal je izostavio senzibilitet za različitost i značenje građanina u multikulturalnom društvu. Sledeći program bio je „Otkrivanje demokratije“ (Discovering Democracy), održavan do 2004. godine, i koji je bio patriotski konstruisan. Neke od lekcija tretiraju poraz australijske i novozelandske vojske na Galipolju u Prvom svetskom ratu. Nadalje se obrađuje tema Australije kao vojne sile, kroz nekoliko ratova u kojima su australijske trupe bile uključene.

Građansko obrazovanje u savremenoj Srbiji

Osnova za uvođenje građanskog vaspitanja u Srbiji bila je „Preporuka Saveta Evrope o obrazovanju za aktivno učešće u demokratskom društvu“ od 2002. godine. Preporuka se odnosila na tri vida uključivanja u obrazovni sistem: posebnog predmeta, međupredmetne teme i „kroskurikularnog“ obrazovanja, putem kojih bi

se građansko obrazovanje uključilo u programe drugih školskih predmeta. Ciljevi su bili usmereni u tri pravca: sticanje novih znanja koja se tiču funkcionisanja institucija, rad na formiranju demokratskih stavova, aktivno učestvovanje u društvenim procesima. (Baucal, Ignjatović 2009: 7). Školske 2001/02. godine, Ministarstvo prosvete i sporta, Pravilnikom br. 110-00-77/02001-08, donosi odluku o uvođenju fakultativnog predmeta Građansko vaspitanje u prvi razred osnovne i prvi razred srednje škole. Školske 2002/3. godine, godine izvršne su izmene i dopune Plana i programa (Službeni glasnik Republike Srbije br. 22/2002), čime Građansko vaspitanje menja status i postaje obavezni izborni predmet. Odmah potom, razvijen je nastavni program za prvi razred osnovne i prvi razred srednje škole. Bio je to veoma ambiciozan projekat: Kako navode Aleksandar Baucal i Tamara Džamonja Ignjatović:

„U drugoj polovini 2001. godine blizu devet hiljada ljudi je neposredno učestvovalo u razgovorima o reformi: učitelji, nastavnici, stručni saradnici, odbornici, direktori osnovnih i srednjih škola, roditelji, učenici... Građansko vaspitanje je viđeno kao doprinos demokratizaciji i uključivanju zemlje u moderne, Evropske tokove.“ (Baucal, Ignjatović 2009: 6).

Školske 2003/2004. godine, Građansko vaspitanje je uvedeno kao izborni predmet u prvom i drugom razredu osnovne škole i prvom i drugom razredu srednje škole i kao fakultativni predmet u trećem razredu osnovne škole i trećem razredu srednje škole. 2005. godine, status predmeta će biti promenjen i u sva tri ciklusa on dobija status „obavezan izborni“ predmet. Do školske 2008/09. godine, Građansko vaspitanje je uvedeno u sve razrede osnovne i srednje škole, kao obavezan izborni predmet.

Rezultati istraživanja i zaključna razmatranja

U studiji grupe autora (Aleksandar Baucal, Tamara Džamonja Ignjatović) iz 2010. godine, navode se problemi realizacije školskog predmeta Građansko vaspitanje. Na prvom mestu je „status“ predmeta kao alternative verskoj nastavi, koji u značajnoj meri doprinosi da oni

koji imaju drugačija verska opredeljenja biraju predmet Građansko vaspitanje. Tu je i veoma ograničeno ocenjivanje u kategorijama „uspešan“ i „veoma uspešan“, kao i nedostatak udžbenika. Na kraju, možda najvažnija po rečima autora je: „politička situacija u Srbiji u kojoj građanski aktivizam nije dovoljno podržan.“ Počeci uvođenja građanskog vaspitanja u Srbiji, bili su ambiciozni. Današnja realnost izgleda drugačije. Građansko vaspitanje je predmet „racionalizacije“, o čemu svedoči zaduživanje razrednih nastavnika i razrednih starešina za izvođenje nastave, a koji u najvećem broju slučajeva nemaju nijedan sat obuke. Kako zapažaju Baucal i Ignjatović: „... iz socijalno-ekonomskih razloga nastavu Građanskog vaspitanja realizuju nastavnici koji nemaju dovoljan fond časova. Time su nastavnici edukovani za realizaciju predmeta ustupali mesto needukovanima.“ (Baucal, Ignjatović 2009: 8).

Ipak, prva istraživanja u Srbiji, pokazala su značajne efekte na demokratsko obrazovanje mladih. U svojoj studiji *Procena efekata građanskog vaspitanja* Baucal i Džamonja Ignjatović su utvrdili da deca u značajnoj meri pokazuju stečena znanja o demokratskim institucijama i demokratskim pravilima ponašanja. Većina učenika koji su pohađali Građansko vaspitanje ispravno prepoznaje funkcije zakonodavne (58,3%), izvršne (59,5) i sudske (46,8) vlasti. Dve trećine učenika (68,2%) pravilno razume ključne odrednice pojma zakon. Dve trećine učenika (65,6 %) poznaje značenje pojma diskriminacija. Više od dve trećine učenika (70,3%) prepoznaje oblik participacije učenika u životu škole. (Baucal, Ignjatović 2009: 12-16). Po rečima autora studije: „... s obzirom na to da je na većinu pitanja (9 od ukupno 14) više od polovine učenika tačno odgovorilo, ovaj stepen znanja učenika približno odgovara, ako ne i prevazilazi, stepen uspešnog savladavanja gradiva iz drugih školskih predmeta.“ (Baucal, Ignjatović 2009: 17).

Studija Slavice Maksić *Mišljenja roditelja o verskoj nastavi i građanskom vaspitanju u osnovnoj školi* je obuhvatila roditelje čija su deca pohađala Versku nastavu i Građansko vaspitanje u dvanaest osnovnih škola u Beogradu i okolini, i drugim gradovima i selima u Vojvodini, centralnoj, zapadnoj i južnoj Srbiji. (Maksić 2003: 46). Dve trećine roditelja čija deca pohađaju Građansko vaspitanje navodi da se njihovom detetu najviše dopada način na koji se nastava izvodi: „što

ravnopravno razgovaraju o svemu“; „što svako kaže svoje mišljenje“; „grupni rad“; „učenje kroz igru“, „međusobno druženje i razgovor“; „sloboda i neobaveznost“; „što ne postoji ništa o čemu ne sme da se razgovara“; „upućenost na drugu decu u rešavanju problema“; „saznanje da su svi jednaki“ (Maksić 2003: 59-60). Promene u ponašanju koje roditelji zapažaju kod dece su „veća druželjubivost“; „prihvata svoje obaveze“, „više poštuje starije“, „otvorenije iskazuje svoja osećanja“, „bolje artikulise svoje potrebe i zahteve“. (Maksić 2003: 67).

U Istraživanju Snežane Joksimović sprovedenom na uzorku učenika prvog razreda deset srednjih škola u Beogradu, Novom Sadu, Kovinu, Nišu, Kruševcu, Paraćinu i Šapcu, utvrđeno je da učenici pozitivne strane nastave građanskog vaspitanja vide u načinu rada, stavljajući naglasak na opuštenu atmosferu i mogućnost otvorenog razgovora i slobodnog iznošenja mišljenja („Otvoreni razgovori“, „Nema tenzije“, „Bez ustručavanja da li ću da pogrešim ili ne“, druženje i razgovor, grupni rad“). (Joksimović 2002: 83).

Program građanskog vaspitanja, uveo je u praksu srednjih i osnovnih škola, ne samo nove sadržaje koji se odnose na demokratsko društvo i principe njegovog funkcionisanja, već i nov „metod“ prenošenja nastavnih jedinica, koji predstavlja participativno, interkativno učenje. Ovaj metod ne samo da je pokazao svoje prednosti u nastavi školskog predmeta Građansko vaspitanje, već postepeno počinje da se primenjuje u realizaciji nastavnog programa drugih školskih predmeta. Demokratizacija procesa učenja karakteristična za školski predmet Građansko vaspitanje, već je ostvarila značajan uticaj na školski sistem. Školski program za tekuću nastavnu godinu, više ne može biti usvojen bez prethodnog razmatranja od strane Učeničkog parlamenta, a zapisnici sa sednica Učeničkog parlamenta se moraju staviti na uvid administrativnoj inspekciji. Na sastancima parlamenta, učenici direktno komuniciraju sa organima škole, postavljaju pitanja, zahtevaju rešenja i dobijaju povratne informacije. Učenički parlament, aktivno učestvuje u rešavanju problema u školi, kao što su nasilje, veliki broj izostanaka, neodgovorno ponašanje pojedinih nastavnika i slično. Kako navodi S. Joksimović: „Kada je reč o promenama u ličnosti i ponašanju pod uticajem nastave građanskog vaspitanja, učenici ukazuju na veću

sopstvenu zrelost, tolerantnost, poštovanje sebe i drugih..." (Joksimović 2002: 92).

Kroz komparativne primere demokratskog političkog obrazovanja u svetu, ustanovljeno je da ozbiljne strategije društvenih promena iziskuju različite oblike političkog učenja građana. Na primeru Australije, utvrđena je neposredna veza između građanskog obrazovanja i vladajućih politika. Iskustvo Brazila naglašava značaj nedržavnih i nepolitičkih aktera, poput nevladinih organizacija i sindikata u razvoju demokratskog građanskog obrazovanja. Slučajevi Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske i Nemačke, upućuju na „ranjivost“ konsolidovanih demokratija, koje se još uvek suočavaju sa problemima suštinski osporavajućim po liberalne vrednosti. Metafora „ledenog brega“ slikovito opisuje odnos između dve potrebe: vidljivih institucionalnih reformi, i „nevidljivih“ promena svesti građana, radi podrške tek uspostavljenim „nejakim“ demokratskim institucijama u Srbiji. Svaka ozbiljna strategija demokratskih reformi, potrebuje podršku građanske edukacije. Dosadašnja iskustva, kao i istraživanja, upućuju na zaključak da su kroz nastavni predmet Građansko vaspitanje u našem društvu, demokratske vrednosti i principi uvedeni u obrazovni sistem, te da su, kao takvi, ostvarili efekat učenja političkih sadržaja, i praktikovanja demokratskog ponašanja u školi (i društvenoj zajednici). Ipak, od građanskog obrazovanja u učionici do izborne odluke pojedinca, u igri su mnogi formalni i neformalni, svesni i nesvesni faktori koji mogu uticati na izbornu opredeljenje jer ono što je naučeno u detinjstvu ne ostaje nepromenjeno tokom života. (Aprcović 2012: 73). Zato je pored demokratizacije obrazovnog procesa, neophodno simultano demokratsko delovanje bitnih društvenih aktera kao što su političke partije, sindikati, NVO, kao i drugi agensi političkog učenja (mediji, porodica).

Literatura:

1. Aprcović, Boriša (2012) „Uloga građanskog vaspitanja u jačanju socijalnog kapitala građana“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka VII*, str. 77-88.

2. Aprcović, Boriša (2012) „Odgovorno glasanje i građansko obrazovanje“ u Zoran Stojiljković (pripr.), *Zašto glasam, kako glasam, ako uopšte glasam*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung str.67-75.
3. Almond, Gabriel A.; Powell, G. Bingham Jr (1996) *Comparative Politics*, Boston: Little, Brown and Company.
4. Baucal, Aleksandar; Džamonja, Ignjatović Tamara (2009) *Procena efekata građanskog vaspitanja*, Beograd: Građanske inicijative.
5. Davies, Ian; Hogart, Sylvia (2004) “Political Literacy: Issues for Teachers and Learners“ in Jack Demaine (ed.), *Citizenship and Political Education Today*, London: Palgrave Macmillan, p.181-199.
6. Davies, Ian (2010) „Searching for Citizenship“ in Allan Reid: Judith Gill (ed.), *Globalization, the Nation State and the Citizen*, New York: Routledge, p.114-127.
7. Dean, Bernadette (2010) „Citizenship Education in Pakistan: Changing Policies and Practices in Changing Social- Political Contexts“ in Alan Reid: Judith Gill (ed.), *Globalization, the Nation- State and the Citizen*, New York: Routledge, p.64-79.
8. Ferster, Fridrih Viljem (1914) *Državno- građansko vaspitanje*, Beograd: Štamparija „Sv. Sava“.
9. Froumin, Isak. D. (2004) „Citizenship Education and Ethnic Issues in Russia“, in James A. Banks (ed.), *Diversity and Citizenship Education*, San Francisko: Jossey- Bass, p.273-298.
10. Greenstein, Fred (1968) „Political Socialization“ in David L. Sills (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences 14*, New York: Macmillan, p.551-555.
11. Joksimović, Snežana (2003) *Verska nastava i građansko vaspitanje u školama u Srbiji*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
12. Luchtenberg, Sigrid (2004) „Ethnic Diversity and Citizenship Education in Germany“ in James A. Banks (ed.), *Diversity and Citizenship Education*, San Francisko: Jossey- Bass, p.245-271.
13. Maksić, Slavica (2003) „Mišljenja roditelja o verskoj nastavi i građanskom vaspitanju u osnovnoj školi“ u Snežana Joksimović (pripr.), *Verska nastava i građansko vaspitanje u školama u Srbiji*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, str.45-69.
14. McCovan, Tristan; Puggian, Cleonice (2010) „Education, Citizenship and the Construction of a New Democracy in

- Brazil“ in Alan Reid; Judith Gill (ed.), *Globalization, the Nation- State and the Citizen*, New York: Routledge, p.35-49.
15. Moodley, Kogila (2010) „South African Post- Apartheid Realities and Citizenship Education“ in Alan Reid; Judith Gill (ed.), *Globalization, the Nation- State and the Citizen*, New York: Routledge, p.50-63.
 16. Osler, Andrey; Starkey, Hugh (2004) „Citizenship Education and Cultural Diversity in France and England“ in Jack Demaine (ed.), *Citizenship and Political Education Today*, London: Palgrave Macmillan, p.1-23.
 17. Prnjat, Aleksandar (2012) „Lični interes i moralna motivacija vernika“, *Kultura 137*, str.340-347.
 18. Reid, Alan; Gill Judith (2010) „In Whose Interest? Australian Schooling and the Changing Contexts of Citizenship“ in Allan
 19. Reid; Judith Gill (ed.), *Globalization, the Nation State and the Citizen*, New York; Routledge, p.3-34.

Boriša Aprcović

Civil education: Serbia in global context

Summary

The introduction of this paper determines the significance of political education in the creation and preservation of a democratic political order. The strategies of democratization demand various formal and informal, spontaneous and planned stages of political education, provided by different agents of socialization such as family, the media, school; participants in political education: syndicates, political parties, organizations of civil society; and finally, planned education by a national program of democratic education including the educational plan of the school subject Civil Education. Further on, the experiences of several countries in democratic education of citizens are analysed. Along with the so called 'low intensity' democracies, such as South Africa and Pakistan, the subjects of the analysis are also consolidated Western democracies such as France, United Kingdom and others. In the end, the paper determines the place of Serbia in the global process of the recognition of the need for planned education of citizens in a democratic society

Keywords: political order, civic education, democratization, participation, cohesion and pluralism